

k celému komplexu diskursivních významů. Jak ovšem vyplývá z faktu, že toto je pouze jedna z možností a každé vyprávění se k ní přibližuje jen v jisté míře, nelze ztotožňovat samotný fenomén diskursu s vypravěčem. Ve vymezení diskursu jde o významotvorné pole, které je mnohem širší a rozmanitější. Zároveň i vypravěč je — obdobně jako významové elementy jím zprostředkovaného světa (motivы, na vyšší rovině děj, postavy a časoprostor) — výsledkem abstrakce, entitou, o níž jsme schopni hovořit tehdy, když splňuje alespoň jistá modální kritéria homogenosti. Diskurs v pojetí soudobé naratologie je naproti tomu záležitostí textové struktury jako celku; zahrnuje tedy i prvky a elementy, které směřování k abstraktnějším redukčním neumožňují.

Narativní diskurs tedy má i další složky, než je role a funkce vypravěče a způsob fungování vyprávěcích situací. Jeho součástí se stávají i prvky textovosti literárního vyprávění, paratextové jevy, stejně jako intertextové vazby, podoba implicitních textových subjektů a další případné aspekty referenčního dění směřujícího mimo samotný text. Diskurs se tak stává polem, kde se vnitřnětextové utváření významu vždy v jisté míře mísí s recepčním děním smyslu.

Navíc je třeba vzít v úvahu i okolnost, že narativní struktura vyprávění jakožto uspořádanosti významových elementů se pootevírá nenarativním prvkům příběhu. Příběh bývá obvykle vnímán jako dílčí prvek vyprávění (narrativu). Zároveň ovšem právě příběh svou antropologickou či jinak zobecnitelnou podstatou vnáší do vyprávění elementy, které toto vyprávění samo neobsahuje.⁵⁰⁾ Zde se obnažu-

50) V recepci modernistické prózy, která nabízí postavy jako textem stvořené entity, je doložitelná snaha i z těchto textových konstruktů udělat postavy z masa a kostí, ať už v rovině obecné shody (viz již zmíněný Ladův Švejek), anebo na základě individuální recepce, kdy si vnímatel postavu v její fyziognomii prostě představí, neboť mu absence popisu unikne. Z jiného hlediska lze postřeh, že příběh se nemusí krýt s vyprávěním, doložit na filmové verzi Jamese Bonda: vyhrocená maskulinnost bondovské série v dílech, kde jej ztělesňoval Roger Moore, měla z hlediska vnitřní výstavby zjevně pouze hyberbolizační roli. Teprve výskyt feministického ironicko-despektivního vnímání vedl tvůrce v 90. letech ke zpětnému zvýznamnění někdejšího „mačoidního“ obrazu Bonda: a právě takové hodnocení — s výrazně ironickým vyzněním — vloží tvůrce do úst nové M, ztělesňované tentokrát ženou. Mediálně vděčným příkladem tohoto druhu by ale nejspíš byla i kletba islámských duchovních nad Salmanem Rushdiem za jeho

je problém anticipace, kdy i ucelená skupina vnímatelů bude na základě svého kulturního povědomí očekávat od textu určité významové směřování; paradoxně i nenaplnění takového očekávání se stává významotvorným prvkem ve smyslu absence, zklamaného očekávání. Roland Barthes (1970) hlavně pro tuto okolnost vytváří koncept souboru kódů,⁵¹⁾ které si lze nejspíš představit jako soustředné kruhy, rozbíhající se na hladině dál a dál od centrálního a výchozího kódu narativu.

II. 3. DISKURSIVNOST A TEXTOVOST: VYPRÁVĚNÍ JAKO TEXT

II. 3. 1. POJEM TEXTU

Text bývá stabilně a vcelku funkčně vymezován jako entita naplňující požadavky fixovanosti, ohraničenosti a strukturovanosti (srov. Lotman 1970). Ve srovnání s ústní promluvou bývá vnímán jako projev relativně trvalý a neměnný. Toto vymezení, jež má v českém prostředí své kořeny už v Mukařovského pojetí artefaktu, vedlo k produktivnímu bádání na poli textové stylistiky,⁵²⁾ chápané v širokém slova smyslu jako způsob výstavby a uspořádání výrazových i tematických prostředků. Text je zde zkoumán jako ztělesnění významového utváření, v němž lze odhalit aspekty genetické (metoda psaní, kompozice apod.) i recepční (domyšlení komunikačních faktorů a subjektů i na druhé straně komunikačního řetězce). Tato bádání směřují především k postižení významové spojitosti textu (srov. Červenka 1996).

Ještě zřetelněji lingvistickou bázi pro přístup k textu zvolil francouzský naratologicky orientovaný strukturalismus 60. let. Pokusil se hned o několik typů aplikace jazykových mechanismů a vyprávění: hledání „podmětu“

Satanské verše, příkladem univerzálním by bylo vědomí kříže spjaté s Ježíšem, byť by se celé významové dění konkrétního vyprávění odvíjelo pouze v rámci jeho dětství.

51) Barthesovy kódy nesou označení hermeneutický, tematický, symbolický a kulturní.
52) U nás srov. práce K. Hausenblase a na ně navazující bádání A. Macurové či P. Mareše.

a „přisudku“ vyprávění u Todorova, aplikování principů segmentace a kombinace na narativní text.

Sporadicky čas od času znovu vystupují i pojetí, která se aspekt textové integrity a identity snaží posunout zpět do fáze geneze a pod autorovu kontrolu. E. D. Hirsch (1967, 1976) rozlišuje mezi významem (*meaning*, to, co autor míní), který ztotožňuje s verbalizováním autorova zamýšleného významu, a mezi signifikací (*significance*, to, co text znamená pro jiné), která odkazuje k širšímu kontextu, tj. k jiné mysli, epoše, k širším tematickým okruhům. Význam je obsažen v textu, protože jej tam autor vložil, signifikace je do něho vnesena. Význam podle Hirsche v textu musí být, aby vůbec vnímatel mohl o něčem nad textem přemýšlet. Význam je tedy stabilní, signifikace proměnlivá. Proto by se interpret měl orientovat právě na význam.

Snahou udržet rozlišující hranici mezi takřka nekonečnou pluralitou konkrétních čtení a mezi teoreticky zobecnitelným pojetím textu a jeho významového dění je i koncept Lubomíra Doležela (in Valdés, ed. 1985). Jeho *empirická teorie významu* směřuje k obecnému modelu významu: podle Doležela je možné obecně vymezit a pak i v praxi identifikovat textové konstituenty a především objevovat jejich specifické vztahy, utvářecí vzorce, funkce a modifikace uvnitř celku textu, tj. individuální identitu takového textu. Doleželův přístup vychází z předpokladu korelace stylu⁵³⁾ a fikčního světa jako projevů jedinečnosti každého konkrétního textu, která vystupuje na povrch na pozadí jiných textů. Fikční svět je projektován do specifické textury, v níž se realizuje jako styl. Proto tento přístup omezuje interpretaci především na popisnou „objevovací“ činnost. Text je mu obdobou personální identity: „obojí se utváří souborem specifických, trvalých a rozpoznatelných rysů, které odlišují jedince od všech ostatních“ (Doležel in Valdés, ed. 1985: 191). Smyslem a cílem interpretace je Doleželovi možnost parafráze původního textu: textová analýza nám má poskytnout ověřitelné sémantické interpretace. Koncentrovaná

53) Styl Doležel definuje jako „uspořádaný soubor globálních pravidelností textury, jež společně utvářejí idiosynkretičnost literárního textu“ (Doležel in Valdés, ed. 1985: 195).

pozornost a pokora při naslouchání textu, jehož každý detail je potenciálně významotvorný, nám umožní objevit esenciální *autoritu textu*.

Dané pojetí textu bylo ovšem v uplynulých desetiletích problematizováno hned z několika pozic. Kromě známého derridovského konceptu *écriture*, který dosavadnímu evropskému uvažování podsouvá předpoklad primárnosti mluveného slova a vnímání psaní jako činnosti odvozené, aniž by byly reflektovány vlastní zákonitosti tohoto psaní, se ze zcela jiných pozic problematizuje předpoklad textu i v pracích Ricoeurových, v nichž naopak text nabývá význam i svou potenciální otevřeností k akci či k etickému soudu. Právě zde dochází k obohacení pojmu text o jeho diskursivní rozměr: jednak text namísto zprostředkování výsledku jisté myšlenkové činnosti nabízí i procesuální moment této myšlenkové činnosti, jednak vždy vstupuje na širší pole určitého univerzálnějšího diskursu, jak toto pole vymezil Foucault (souhrnně a explicitně 1971).

Ricoeurovo pojetí textu je založeno na vnímání textu v jeho dynamické identitě; Ricoeur (in Valdés, ed. 1985) se tak chce vyhnout jak zužujícímu logickému vymezení textu jako entity, v níž není prostor na kontradikce, ale zároveň i dekonstruktivní absolutizaci rozdílu (*différance*) na úkor vnitřní totožnosti. Identita narativního textu je v jeho pojetí dána paradigmatickým syntetizací heterogenních prvků a aspektů, na jehož základě funguje děj vyprávění. Rozhodující roli v tomto paradigmatickém směřování má integrační a konfigurační role „sdějování“ (*emplotment*), jež namísto logických segmentací a kombinací nabízí určitou *schematizaci*, tj. směřování k tématu a sdělení ve smyslu morálního či jiného soudu. Narativní čitelnost, umožněná konfiguračním aktem „sdějování“, je bližší praktickému povědomí o světě či etickému soudu než teoretická racionalizace.⁵⁴⁾ Dále je identita umožněna rovnováhou mezi inovativním a již usazeným, historicky známým;⁵⁵⁾ z tohoto hlediska text cosi ilustruje a od čehosi se naopak odchyluje.

54) Samo vyprávění má tak větší schopnosti než naratologie jako racionální disciplína, která je reflektuje (Ricoeur in Valdés, ed. 1985: 177).

55) To umožňuje naši individuální vnímatelskou identifikaci narativních paradigmat.

Právě sedimentované aspekty nám umožňují vnímat typy a potenciálně i typologii „sdějování“ jako paradigmatické dění. Identita textu nespočívá uvnitř textu, ale vzniká až v aktu čtení, na místě setkání světa textu a světa čtenářova. Teprve akt čtení a kapacita děje nám umožňuje transfiguraci zkušenosti cizí směrem ke zkušenosti naší. Ricoeurův přístup odmítá možnost nadále přijímat rozlišovací hranici mezi tím, co je „uvnitř“ a co je „vně“ textu: komunikativnost textu nelze vnímat bez ohledu na jeho referenci. Text nabízí určitý svět a vytváří k němu horizont. Přijetí také *pro-pozice světa* závisí na vnímatelově schopnosti reagovat, a tato schopnost je naopak utvářena pootevírající i uzavírající zkušeností se světem.

Ricoeur odmítá možnost zachytit významové dění v textu lingvisticky: lingvistika se primárně zabývá jevy, které mají svůj kulturní status dán už předtím, než se jimi lingvista začne zabývat; základním zaměřením lingvistiky nejsou objekty zasazené do sítě symbolického utváření. Proto na rozdíl od strukturální naratologie a jejích představ o „gramaticce“ narativu, uchopované z hlediska procesů segmentace a kombinace v rámci narativní logiky, vnímá Ricoeur dynamickou identitu textu jako jev daný až tvůrčím aktem konfigurace, kdy vnímání přechází od naivního porozumění přes analytické vysvětlování si vztahů až k poučenému rozumění či nepochopení.

V protikladu k tradičnímu chápání pojmu text jako prvku artefaktického, materializovaného, a tudíž i doložitelného, se navíc rodí pojem textovosti, který má postihovat právě to, co odmítá být textem, to, co se pozitivnímu uchopení vzpírá (Mowitt 1992, Silverman 1994). A konečně velice různorodá škála recepčně orientovaných pojetí vnímá text pouze jako vstupní impuls, který je oživován až vnímatelem, jenž vůči textu vysílá své dosavadní čtenářské i životní zkušenosti a očekávání, a tím jej teprve oživuje.

Předpoklad významové homogenosti, kompletnosti a organičnosti textu, dané sjednocujícím „hlasem“ stojícím před textem či uvnitř textu, problematizuje i pozdní Roland Barthes (srov. 1970, 1971, 1973). V jeho pojetí přestává text odkazovat ke svému jazykovému systému, ale i k so-

cio-lingvistickým okolnostem. Barthes odmítá představu textové konstrukce vedoucí k definitivní struktuře uvnitř textu. Namísto přijetí textu jako něčeho jistým — a jediným — způsobem napsaného, k němuž bychom pak hledali možné způsoby čtení, nabízí Barthes představu textu jako produkovaní. Barthes (1971) převrací strukturalistickou představu textu jako artefaktu, který umožňuje vytvoření estetického objektu („díla“). Nově vymezený *Text* se pro něj naopak stává cílem; novost vymezení spočívá v představě textu jako neustále proměnlivého dění, jako „pracovního prostoru“. Text lze vnímat jen jako aktivitu, produkovaní, které nehierarchizuje jazyky či metodologie, s nimiž k textu přistupujeme. Textový „model“ nereprezentuje, ale v nikdy nekončícím procesu produkuje význam, který se utváří především formou difference. Barthes pro vymezení *Textu* postuluje tyto — sám přiznává, že spíše metaforicky formulované — propozice:

1) *Text* není definovaným objektem, není konkrétním dílem, které lze umístit na polici knihovny, ale je metodologickým polem, obdobně jako Lacan rozlišuje mezi *realitou*, kterou lze ukázat, a *reálnem*, které musí být demonstrováno, předvedeno. *Dílo* lze držet v ruce, ale *text* drží pouze v jazyce, existuje jen jako diskurs a klene se (*traversée*) v rámci díla či překračuje z díla do díla.

2) *Text* nelze uchopit začleněním do žánrové či jiné hierarchie, protože *Text* dosahuje až k hranicím a limitům vyjádřitelnosti, a proto je vždy nutně paradoxem.

3) *Dílo* se vyčerpává nalezením označovaného, *Text* naopak do nekonečna odmítá své označované. Zůstává označujícím, fungujícím však nikoli jako první stupeň významu, ale naopak jako důsledek; nekonečnost označování není odkazem k nevyjádřitelnosti označovaného, je spíše odkazem ke hře. Opakující se označování neumožňuje dozrání významu či jeho prohloubení; vyjadřuje neustálé přemístování, překrývání a variování. Jeho symboličnost se nevyčerpává, nemá svůj závěr ani centrum.

4) *Text* je pluralitní nikoli tím, že by měl více významů, ale že jeho význam je nezredukovatelně pluralitní. Nejde o víceznačnost obsahu, ale o *stereografickou pluralitu*

označujících, z nichž je utkán. Vnímatel *Textu* se střetává s mnohostí a neredukovatelností něčeho, co je heterogenní a nepropojené. Rozpozná jednotlivé prvky, ale jejich jedinečnou kombinaci může zopakovat pouze jako diferencii; *text* nemá žádnou svoji „gramatiku“. *Text* je intertextem jiných textů, patří k dění intertextovosti.

5) *Text* v sobě nenese podpis svého „otce“,⁵⁶⁾ „otec“ do něho může vstoupit pouze jako host: píšící „já“ je vždy pouze papírovým „já“. *Text* je metaforickou sítí, odvíjející se od kombinačních či systematických efektů.

6) *Text* ruší hranici mezi psaním a čtením, vnímatel si přehrává *text* a hledá způsoby jeho re-produkce, otevírá jej a nechává jej produkovat, obdobně jako hudebník hledá způsoby hraní určité notově zachycené kompozice.

7) *Text* je pobídkou k požitku, vytvořením sociální utopie, v níž jsou si přístupy a „jazyky“ čtení rovny. Proto i jakákoli teorie *textu* se nutně rovná aktivitě psaní.

Barthesovo pojetí je spíše manifestačně-problematizující než doslova přejatelné a aplikovatelné. Obdobně jako v *S/Z* se i zde manifestuje určitý teoretický konstrukt, ideál *textu* v jeho virtuální podobě: má nejspíš smysl takto o *textu* uvažovat, ale jakákoli interpretační činnost nám takto směřující pojetí posune do „tradičnějších“ podob.

Text v jeho „tradiční“ podobě nelze zcela eliminovat. Proto reakce na dekonstruktivní zproblematizování směřují v posledních desetiletích buď k rozvíjení principů *textovosti* jako projevu derridovského *écriture*, anebo k dekonstrukci poučenému návratu k představě *textové* stability. Takové pojetí nabízí Jonathan Culler (in Valdés, ed. 1985). *Text* je mu tím, co zůstává stejné v různých situacích a čteních a co se zároveň projevuje svou individuálností. Identita

56) Tato metafora, zdá se, odkazuje k lacanovskému pojetí oidipovského komplexu, jímž se individuum zespolečenštuje. Po fázi svedení, v níž je přitahován touhou k poznávaným jevům a objektům (matka) a po fázi uvědomění si sexuálního vztahu mezi otcem a matkou přichází fáze strachu z „kastrace“ a snahy zbavit se autority, kterou „jméno (zákon) otce“ symbolizuje, tj. nařizování a zakazování, které „otec“ ztělesňuje. V literárním *textu* se „jméno otce“ zdá být garantem celé struktury, tím, kdo vytyčuje hranice a za jejich překročení nám vyhrožuje kastrací, a proto je přirozené, že se jej — obdobně jako ve svém mentálním vývoji — snažíme odstranit (Lacan 1966).

textu je tím, co z *textu* dělá sjednocený celek a co jej zároveň odlišuje od *textů* ostatních. Aspekt odlišnosti umožňuje Cullerovi zahrnout do svého pojetí dekonstruktivní pojetí rozdílu (*différance*), podle něhož se významový aspekt *textu* neutváří jeho specifickou, jedinečnou identitou, ale rozdílem — a to i od sebe sama, jak se s ním musíme vyrovnávat při opětovných čteních.⁵⁷⁾ Culler odmítá možnost domyslet dekonstruktivní rozdíl do — de facto už opět strukturalistické — představy odkazování *textu* k sobě samému, tak jako se vědomí sebe sama stává základem konceptu personální identity. *Textové* sebe-vědomí ve smyslu odkazování k sobě samému nevytváří identitu díla ve smyslu garantování jedinečného a sjednoceného autonomního celku. Identita *textu* je podle Cullera vždy spíše konceptuálním předpokladem, který se u konkrétního *textu* problematizuje a mění v otázku. Pro popsání toho, jak *text* takovou otázku klade, používá Culler představu *transferečních vztahů*.⁵⁸⁾ Právě v něm spatřuje základ dynamiky *textu*. Oproti vědomí sebe sama a z něho plynoucí znalosti sebe sama, která může sugerovat vědomí si — a vlastnictví — svého významu, vnáší *transfereční* vztahy do *textu* opakování, rozdíly a jejich neustálé posouvání a s tím spojené odsouvání totalizace, scelujícího směřování. V polemice s Brooksovým „novokritickým“ pojetím *textu* jako tepané urny s významem uvnitř dovozuje, že odkazování *textu* k sobě spíše *text* rozděluje a vytváří tak hned dvě „urny“: jednu, na niž vnímatel reaguje, a jednu, která už v sobě zahrnuje vnímatelovu reakci. V Ricoeurově duchu i Culler odmítá možnost stanovit striktní hranici mezi tím, co je uvnitř *textu* a co je vně. Reference k sobě i mimo sebe se mění a prolíná do *transference* a žádné čtení i interpretace se takovéto *transference* nemůže vyhnout. *Textové* struktury, které nalézáme uvnitř *textu*, tam nalézáme proto, že

57) Barbara Johnson/ová/ (1980) upřesňuje, že nejde u rozdíl mezi čímsi a něčím jiným, ale o rozdíl uvnitř sebe sama. Tento rozdíl rozvrací myšlenku jakékoli identity, odsouvá do nekonečna možnost složit dohromady části a významy *textu* a dosáhnout totálního integrovaného celku.

58) Nejspíš na základě stabilního pojmu *referenční* (*referential*) utvořený pojem *transfereční* (*transferential*).

nám opakují to, co v textu nacházet chceme, či s nimiž se už k textu vztahujeme (byť si toho sami nemusíme být vědomi). A obráceně: něco vnímáme jako svou vlastní interpretační projekci, jako výtvar, a přitom je tento konstrukt obsažen už v samotném textu a jen my jsme si jeho existence nevšimli. Proto Culler zpochybňuje představu vymezené a vymezující identity textu.

II. 3. 2. TEXTOVOST A NARATIVITA

Není-li rysem textu jeho odkazování k čemusi substanciálnímu mimo sebe či k významu skrytému uvnitř sebe, je třeba vytvořit i novou terminologii vztahování se k textu. Od 70. let se začíná stále frekventovaněji vyskytovat pojem **textovosti** (*textualité, textuality*). Má postihnout právě tendenci jazyka nikoli produkovat jednoznačné odkazy ke světu „vně“ jazyka, ale mnohost potenciálně protikladných zvýznamňovacích důsledků, které se odehrávají v procesu čtení. Toto zvýznamňování není založeno na vymezené opozici mezi textem a světem, a nelze je tudíž ani uzavřít, vyčerpat tím, že naleznou všechny prvky účastníci se tohoto dění. I svět sám o sobě je totiž utvářen obdobným zvýznamňovacím procesem. Dichotomie subjektu a objektu se v konceptu textovosti vytrácí.

U kořenů konceptu textovosti stojí pochopitelně Derridův⁵⁹⁾ koncept *psaní (écriture)* a jeho kritika logocentrické metafyziky západní civilizace. Derridova představa o vnitřní logice psaní, která se utváří a projevuje právě v procesu psaní, vychází jak z využití a posunu Saussurova pojetí rozdílnosti (*différence*) jako základu významu, tak i z Lacanova „osvobození“ označujícího, které funguje, aniž by nutně vyžadovalo jednoznačně přiřaditelný aspekt ozna-

59) Důraz na aspekt textovosti je jen logickým prodloužením programově zdůrazňované imanentnosti textu, tj. jeho nezávislosti na vůli a záměru autora. Jedním ze zásadních podnětů k uvažování o textovosti je Derridovo pojetí textu jako „sirotka“, Barthesova proklamace *Smrti autora* i Foucaultova otázka, *Kdo je to autor?* V Derridově pojetí se text vytrácí právě ve prospěch textovosti, již rozumí spíše textovou energií, metaforická „vlákná tkáň“. Oproti kontrolované „přítomnosti“ významu v textu postuluje Derrida tezi, že text obecně není přítomný vůbec a že neexistuje ani minulost takového textu: existuje jen re-konstituování náhrázky, pozorování „stop ve stopách“ a diferencí.

čovaného. Logika struktur označování, zachycená v psaní, nemusí podle Derridy nutně odpovídat naší tradiční logice významu, identity, vědomí či záměru. Psaní nevytváří paralelní strukturu vůči myšlení, a proto se proces zvýznamňování může odehrávat i na místech, která se jeví jako přerušování, odbočka, protiklad či nechtěná mnohoznačnost. Úkolem vnímatele textu je tedy potom čist skutečně to, co je napsáno, a nikoli se snažit vcítit se či jinak uchopit, co bylo myšleno.

Derrida polemizuje s vymezením textovosti jakožto specifické redukce, která odcizuje výsledek vlastnímu procesu. Psaní v tradičním pojetí narušuje přítomnost řeči a prostřednictvím znaků písma odcizuje původně „autentický“ hlas, mění jej a odsouvá. Toto pojetí chápe textově označující jako druhotnou re-representaci řeči. Oproti tomu Derrida už od svých raných prací (Derrida 1967a) vnímá i text v rámci předpokladu přítomnosti, hlasu, který není identický s mimotextovým subjektem, ale který textem nabízí své vědomí sebe-přítomnosti. Textovostní hlas nereprezentuje, ale textem se děje. Tento předpoklad pochopitelně platí na veškeré, netoliko literární texty. Text v tomto pojetí přestává být objektem, „výrazem“ předtextového (mimotextového) subjektu. Pojem textovosti se tak stává prostředkem pro popření představy o textu jakožto prostředku sloužícímu pomocí referenčního odkazování k výpovědi o světě „venku“, mimo text a jazyk. Fakt textovosti umožňuje dění a hru i potenciálně protikladných zvýznamňovacích procesů, utvářejících se v průběhu čtení.

Pojem textovosti je pak v 80. a 90. letech domyšlen především ve spojení s určitým uceleným diskursem. Hovoří se o „autobiografické textovosti“, „filozofické textovosti“, „instituční textovosti“ ap. Textovost je vnímána jako jedna z významových struktur textu, ovšem ve smyslu nikoli jisté pozitivně vymezené vlastní identity, ale naopak ve smyslu odlišnosti. Hugh J. Silverman (1994) analyzuje autobiografickou textovost Nietzscheho *Ecce Homo*, z níž ovšem nemá vyplývat vymezení daného textu jako autobiografie. Autobiografická textovost, stejně jako i další textovosti, operuje skrze text, nicméně ji nelze ztotožnit s textem

samým. Pojem textovosti se snaží postihnout diskursivní prolínání, kdy do textu vstupují kulturní a jiné kódy z nejrůznějších rovin a zdrojů, aniž by však nutně musely utvářet výslednou syntézu, homogenizovat se v rámci identity daného textu. Textualizovaný diskurs, který se do textu dostává, nemusí nutně vytvářet tematizované vyšší významové celky. Pro Silvermana je autobiografická textovost projevem textu, který signalizuje, že dané psaní má rysy, které je charakterizují jako verzi, fragment či výčet jednoho, a to svého vlastního života; tato textovost potom operuje na poli, kde se střetává „já“ a text. Textové „já“ v autobiografii však nefunguje jako re-prezentující celistvá entita, ale ani jako nahrazující, textově substituční entita. Nietzsche jako psychofyzická osoba se nemůže objevit v textu. Objevuje se v něm textualizované „já“, něco, k čemu se odkazuje spíše vztahným „co“ než „kdo“. Autorské „já“ a textové „já“ se v psané autobiografii vždy utváří na křižovatce obou entit, v procesu označovaném právě jako textovost. A toto pole textovosti, vymezené prostorovým „mezi“, funguje obdobně i pro utváření mimotextově oddělených entit prostorových („tady“, „tam“) a časových (minulost, přítomnost, budoucnost). Na poli textovosti se ztrácí jejich paradigmatická, vzájemně se vylučující vazba. Autobiografická časovost je strukturováním času v textu právě na pozadí jeho textovosti. Když Silverman analyzuje *Walden*, ukazuje, jak se autobiografická prostorovost vyprávění utváří kdesi mezi reálným prostorem poblíž daného jezera a mezi textově zobrazeným prostorem vyprávění s jeho modelovaností.

Právě aspektem textovosti se Silverman v rámci svého projektu dekonstruktivní hermeneutické sémiotiky snaží překlenout zřetelné, ale nepoužitelné protiklady fiktivnosti a nefiktivnosti, metaforičnosti a doslovnosti, imaginace a paměti toho, kdo autobiografii píše, a toho, kdo je jejím textovým objektem. Vytváření textovosti či *textualizování* (*textualizing*) je jak aktivním pokusem přeložit život do textu, tak i výsledným textem; je jak činem, tak výsledkem tohoto činu. Při analýze Thoreauovy věty, uvedené spojením „tak jsem si řekl“ (*I said this to myself*), ukazuje, že „já“ (já jsem si řekl) neodkazuje izolovaně k písíciému

autobiografickému mluvčímu (kvůli časové distanci mezi tímto vnitřním monologem a psaním o něm), ale pouze obsahuje jeho určitou stopu. Zvratné „si“ (*myself*) obdobně není pouze odkazem k autobiografické postavě (k objektu zobrazení), ale přesto i v něm je jistá stopa, naznačující, že toto „já“ je portrétované, zobrazeno, zachyceno pro čtenáře. Obě subjektové entity (jedna textová, druhá „reálná“, mimotextová) se prolínají na poli autobiografické textovosti, tam, kde text poodhaluje svoji autobiografičnost. Autobiografické „já“ (tedy ani reálné „já“ autora, ani „já“ v podobě textově ztvárněné postavy) se nachází v oblasti autobiografické textovosti; právě tam se odehrává proces jeho zvýznamňování.

Naproti tomu Michel Foucault či Edward Said, ale svým způsobem i škola „nového historismu“ razili pojem textovosti v poněkud jiném užití: události, způsoby fungování institucí i vztahů jsou vnímány jakožto znakové systémy, tedy jakožto texty, které mají být „dešifrovány“ či interpretovány. Zde se ztrácí protiklad mezi textem a aktuálním světem: jednotlivé jevy se stávají textem, i ony fungují na principu zvýznamňování. Jakýkoli interpret se tak stává „čtenářem“. „Textualizovány“ jsou obě entity: to, co se čte, i ten, kdo čte. Textovost se tak rozšiřuje i nad pojem verbálnosti, slovesnosti. Zde už se vytrácí nejen dichotomie řeči a psaní či subjektu a objektu, ale i možnost jakéhokoli konceptu hranic. I pojem textovosti se proto stává natolik širokým a vágním, že ztrácí svou pojmovou platnost a objevuje se víc a víc jako vhodná vycpávka, která může v daném kontextu znamenat takřka cokoli. Jakkoli se tedy ani v 90. letech nevytrácí frekvence tohoto pojmu, vytrácí se právě jeho potenciální pojmovost.

Co z toho vyplývá? Textovost lze vnímat jako jistý proces rámování textu, který zároveň umožňuje intertextové i kontextové fungování textu. Neizoluje, ale tematizuje funkci hranice jako místa střetávání a prolínání, kde se rodí dosud nerozhodnuté. Textovost je okolností či podmínkou, díky níž se text stává textem. Textovost vytváří pole nerozhodnutosti; vyskytuje se v místech, kde text uniká rozlišujícímu vymezení, specifikaci. Zjednodušeně řešeno:

text je to, co čteme, zatímco textovost utváří to, jak čteme. Interpretací se de facto snažíme textovost odstranit, zbavit se jí tím, že dokážeme jistým způsobem specifikovat či rozlišit sám text (např. přikloněním se k jedné z možností při otázce, kdo že to nyní vlastně v textu mluví). Interpretace textu tedy zahrnuje i identifikaci rysů textovosti. Textovost vyvolává potřebu textu dodefinovat se, zařadit se do sítě významů, které nemusí vyplývat jen z něho samého. Textovost daného textu evokuje možnou škálu dalších textů, jejichž textovost je podobná či identická. Právě díky tomuto fungování je ovšem zároveň těžké rozlišit, co je ještě uvnitř a co už je vně textu: je obraz Lucie, holící vousy Ludvíkovi v Kunderově *Žertu*, intertextově vázán na mýtus Odysseova návratu a chůvy, která Odyssea pozná podle jizvy na noze? Nejspíš ano. Vstupuje ovšem v té chvíli do textu i celý motivický komplex Odysseova návratu a možnosti či nemožnosti poznání po letech? A vstupuje tam potom tudíž i příběh Odyssea jako takový? A jenom Homérův, anebo i Joyceův? Je součástí Kunderovy *Nesnesitelné lehkosti bytí* jen tolstojovský čtyřúhelník hlavních postav, anebo celý text *Anny Kareniny*?

Tyto a další otázky vystupují do popředí nejen v souvislosti se snahou ohraničit a hierarchizovat proud textových interpretací, který zaplavuje akademická pracoviště západního světa od 50. let. Otázka ohraničenosti textu je dnes ještě mnohem intenzivněji položena v souvislosti s existencí a fungováním hypertextu, a především s hypertextově založeným fungováním World Wide Web. Hypertext posouvá a problematizuje tradičně stabilní znaky textu. Nemusí být stabilně fixovaný: nejenže jej lze průběžně měnit podle odezvy (jak to již dělají někteří internetoví romanopisci dnes), ale vzhledem k teoreticky nikdy neukončenému množství dalších a dalších odkazovacích propojení jej vlastně nikdo nedokáže přečíst celý. Každý tedy získává nejen jinou konkretizaci, ale v husté síti hypertextového prostoru i jiný text. Stejně tak je sporná i jeho ohraničenost: nekončící řetěz propojení může řekněme na místě, kde v Kunderově románu si Tereza nese pod paží román *Anna Karenina*, nabídnout slovníkový údaj o románu, ale stejně

tak může nabídnout odkaz na celý románový text a vstup do něho. Ovšem jestliže *Anna Kareninová* ano, nemělo by se odkazovat i k celému dílu L. N. Tolstého? A když už Tolstoj, tak pak nutně i Dostojevskij. A tak dále. Totéž platí o jakékoli kontextové či intertextové souvislosti. Je kontextem jakéhokoli románu z druhé světové války celá tato válka? Včetně dění na všech frontách? Včetně dění v zázemí? Včetně dění v zemích do války nezapojených? Včetně politických dohod a řešení, ale stejně tak i včetně každodenních, nikde nezviditelněných životů? Zde nelze stanovit vymežující odpovědi. Což pochopitelně kromě jiného narušuje i představu stabilní strukturovanosti jako dalšího znaku textu.

Text tedy může odhalovat sám sebe právě prostřednictvím své textovosti. Text nabízí výpověď, příběh, vyprávění, otevírá určitý fikční svět. Textovost tuto výpověď či homogenitu fikčního světa problematizuje. To, co není viditelné v textu, může být pootevřeno právě v oblasti jeho textovosti. Již jsme zmínili Milana Kunderu, držme se tedy jeho. Kunderovy politicko-kulturně orientované eseje z 80. let byly čteny a vnímány jako otevřená deklarace jeho politických názorů. Z tohoto hlediska s nimi polemizoval Brodskij, ale i domácí disent. Nikdo se ovšem nepozastavil nad tím, že i jeho eseje z hlediska svého textového utváření připomínají jeho romány: členění na kapitoly (i zde s oblíbeným číslem sedm), kontrast dílčího konkrétního příběhu a obecné generalizace, která z něho má vyplývat. V románovém světě byly tyto vypravěčské generalizace většinou vnímány jako narativní maska, jako vypravěčova posedlost vysvětlováním; málokdo je připisoval autorovi samému, byť byly vyjadřovány v esejistických odbočkách od vyprávěcí dějové linie. V žánru samostatně publikovaného eseje byly ovšem přičteny vyjádřené názory přímo Milanu Kunderovi jako psychofyzické bytosti („nenávidí Rusy“, „věří na koncept Střední Evropy“ apod.). Přitom i zde přes rozdílnost žánrů fungovaly zcela výrazné signály textovosti, které nabízely vnímat oba diskursy (románově fikční a esejistický) v jejich propojenosti. I Kunderovy eseje totiž jsou zkouškou určité hypotézy, která podobně jako v jeho

románech obvykle neobstojí, je zproblematizovaná tím, co nabízejí konkrétní existenciální situace, v nichž se postavy jako nositelé dané hypotézy ocitají. A totéž ostatně platí i pro jeho autoritativní doslovy: i v nich mluví spíše vypravěč, který je posedlý kontrolou nad děním textu, než skutečná psychofyzická osoba, která ví, že takové kontroly nelze nikdy dosáhnout. Právě v souvislosti s doslovy se ocitáme opět na poli textovosti jako problematizujícího aspektu textu: jsou tyto doslovy mimo text (nejsou koneckonců nutné z hlediska fikčního, zobrazovaného světa), anebo jsou součástí vlastního textu (nabízejí jeho určité čtení, jež ovšem vnímatele může vést i ke čtení zcela protikladnému, k hledání svého vlastního, nenabízeného čtení)? Textovost jako pole, kde může platit obojí, může i zde fungovat jako smysluplný pojem.

Textovost není vázaná pouze k určitým konkrétním textům. Konkrétní texty se však vyznačují konkrétní textovostí. Konkrétní textovost lze charakterizovat i vně, mimo tyto texty, ale zároveň její funkce a role se vždy projevuje až v rámci daných textů. Proto lze jen stěží zobecnit znaky textovosti vůbec. Zároveň mnohoznačnost textovosti přispívá i k nerozhodnutosti jednotlivých textových aspektů. Textovost je rys, který se projevuje vždy právě jak svou totožností, tak i odlišností.

III. INTERPRETACE VYPRÁVĚNÍ Z HLEDISKA JEHO REFERENCE

III. 1. ÚVOD

Přístupy k interpretaci vyprávění, tak jak se vyvinuly v posledních desetiletích, lze nejspíš zjednodušeně shrnout jako boj o referent. Zatímco uvažování o vnitřní výstavbě vyprávěcího textu se postupně víceméně sjednotilo na konceptuálním konstruktů označovaném jako diskurs, hledání interpretačních přístupů z hlediska toho, k čemu odkazuje text externě, tj. směrem mimo svou vlastní vnitřní strukturu, se vyhrlo do dvou — zdánlivě zcela antagonistických — trendů: na jedné straně stojí přístupy minimalizující či zcela odmítající odkazování textu mimo sebe, na straně druhé stojí přístupy, pro něž je naopak tento typ odkazování klíčový. Celá debata se pak odvíjí od implicitního či explicitně formulovaného předpokladu, kde se vlastně rodí a utváří význam (a případně i smysl) textu: pro první pojetí se význam utváří uvnitř textu samého (a kategorie referentu je tedy zcela marginální, případně se jako referent vnímá právě významová entita utvořená vnitřní strukturací textu), pro druhé pojetí se naopak význam utváří převážně mimo vnitřní textovou strukturu, v procesu textového odkazování mimo sebe, a tudíž v interakci mezi textem a kontextem aktuálního světa, mezi textem a ostatními literárními a kulturními koncepty, kódy či texty, či mezi textem a jeho vnímatelem. Relativně malé naděje pro interpretaci pak nabízí i interakce mezi textem a jeho odkazováním do sféry autorské¹⁾ a interakce mezi

1) Oproti několika pokusům oživit kategorii autorského záměru (E. D. Hirsch) stojí